

Kirš, Zdeněk

[Šik, Ota. Ekonomika, zájmy, politika: jejich vzájemné vztahy do socialismu]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1963, vol. 12, iss. G7, pp. [141]-146

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111525>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE A REFERÁTY

Ota Šik: Ekonomika, zájmy, politika. Vydalo NPL, 1962, stran 588.

Současný vědecký výzkum znamená v oblasti společenského myšlení v jistém smyslu návrat k nezfalšovaným a k nezjednodušeným pramenům klasického marxismu. Také vlastní motivace nové Šikovy knihy, celé její zaměření i obsah, odrážejí tento produktivní myšlenkový posun. Chtěl-li totiž Šik důsledně uplatňovat principy marxistické metodologie, pronikající od pouhého třídění faktů k analýze podstaty, od klasifikace k vyjádření politickoekonomických souvislostí, dostal se zcela logicky od obecných problémů socialistické ekonomiky až k rozboru základních ekonomických kategorií a pojmů, zdánlivě přesně již vymezených. Šik tedy nemohl psát o palčivých problémech ekonomické současnosti a přitom se vyhýbat vnitřním rozporům socialistické ekonomiky; proto musel jít „zpět“ k výchozím a základním souvislostem.

Disproporce mezi úrovní ekonomické teorie a mezi požadavky reálných potřeb řízení, zejména v oblasti socialistických zbožních vztahů, jej přivedly ke kritickému rozboru Stalino- vých *Ekonomických problémů socialismu*. Rada komplikací, jež vznikly mechanickým přizpůsobováním skutečnosti Stalinově teoretické předloze, opravňuje tedy Šikův návrat k vysvětlení podstatných souvislostí mezi základními ekonomickými jevy a kategoriemi. Ani v této oblasti nejde totiž o to, zkoumat jen „specifikum nových jevů“, jak se do nedávna ještě soudilo. Zcela markantně se ukázalo, že i kategorie odrážející určité, historicky diferencované stupeň poznání se vlivem úzkého, významově a obsahově limitovaného vymezení vykládají zkráceně a zjednodušeně. V oblasti ekonomického poznání neexistují neměnná axiomata, proto rozbor kategorií: *ekonomika, ekonomické vztahy, ekonomické zákony a vlastnictví* (kapitola I.—IV.) v Šikově práci nelze pokládat za útek od aktuálních otázek soudobé praxe, nýbrž naopak, je to dnes fakticky jedna z hlavních cest k hlubšímu poznání skutečnosti.

Tim také lze z širšího hlediska vymezit základní ideový rámeček Šikovy práce. Šik chce podat kritický, obšírný rozbor subjektivistických a metafyzických kritérií, jež vedly vlivem Stalino- vých postulátů k jednostrannosti a k zjednodušování důležitých ekonomických zákonů a po- uček. I když se pohybuje jen v mezích širokých abstrakcí, jeho konkrétní polemika s dogma- tickými názory (na druhé straně ovšem také s názory revizionistickými) naopak podtrhla zásadu marxistické dialektické metody. A nejen v tom je velký pozitivní přínos Šikovy práce, nýbrž také v rozsáhlém výkladu podstatných ekonomických i mimoekonomických souvislostí, jež jsou nezbytné k plněšímu historickému pochopení zbožní výroby.

V tomto ohledu zaujímá zvláště významné místo především zevrubný rozbor kategorie vlastnictví, kdežto výklad ostatních kategorií je interpretací vlastnických vztahů v jistém smyslu podřízen. Tato koncepce je zcela přirozená a odpovídá historicko-logické systemizaci ekonomických vztahů zejména proto, že teoretické nejasnosti podstatných příčin zbožní výroby za socialismu a vzájemných vztahů mezi socialistickými podniky odrážejí, možno říci přímo kauzálně, základní nedomyšlenost v rozboru podstaty vlastnictví. To se dosud vykládalo jako *causa finalis* zbožně peněžních vztahů za socialismu vůbec. A Šik chce rozevřít ony „lo- gické kleště“ apriorní kategorie „různých vlastníků“, metafyzicky povyšované na rozhodující kritérium pro celkovou charakteristiku zbožních a peněžních vztahů. Přitom v jeho knize nejde snad o rozbor a shrnutí známých vleklých diskusí, jež se o této problematice vedou mezi našimi ekonomy a mezi ekonomy jiných socialistických států, zatím přirozeně bez zásadního názoro- vého sjednocení. Těmito otázkami se chce Šik zabývat ve své příští, zatím plánované, ale již v podstatě připravené práci.

Ve vydané knize však Šik nehodnotí dosavadní názory na podstatu socialistické zbožní

výroby a nevyslovuje k ní (což se netýká zásadních metodologických hledisek) ani své zásadní stanovisko věcně.¹ Sleduje tedy jen vývojovou linii teoretických názorů na zboží vztahy a dovádí ji až ke konkretizaci socialistických zboží vztahů. Opírá se přitom o důkladnou znalost Marxovy argumentace a tím vlastně, jak sám říká, jen ilustruje význam vlastnictví jako uzlového momentu a konečné příčiny dosavadních sporných stanovisek. Kategorie vlastnictví sama pak zrcadlí velmi složité vztahy mezi lidmi a proto je třeba bedlivě, konkrétně a historicky sledovat rozporné vztahy uvnitř vlastnických relací vůbec, abychom teprve pak dokázali specifčnost zboží vztahů za socialismu. Právem tedy Šik zdůrazňuje, že chceme-li v této oblasti překlenout úzké hranice pouhých formálně logických výměrů, jež dovolují v podstatě jen mechanicky dedukovat jeden pojem z pojmu druhého, nadřazeného, pak musíme zevrubně osvětlit všechny reálné ekonomické procesy a souvislosti. Teprve pak se v plné hloubce objeví podstata vlastnických vztahů vůbec a socialistického vlastnictví zvláště. Řečeno Šikovými slovy, ukáže se, že Stalinovo pojetí ekonomických vztahů není správné a neodpovídá skutečnosti a že je i v rozporu s Marxovým pojetím ekonomických vztahů. A zde snad také leží jedna z překážek na cestě k úspěšnému vyřešení řady závažných ekonomických i mímoekonomických problémů.² Posunout v tomto směru naše poznání dopředu, o to se úspěšně pokusil Šik již v první kapitole svého díla, nazvané *Ekonomika a její vývoj*.

Šik ani v této úvodní části knihy, ani v celém dalším textu vlastně neobjevuje úplně nové, dosud neznámé ekonomické vztahy, nýbrž vysvětluje jejich podstatu a jejich skutečný obsah. Jeho velký přínos spočívá hlavně v *syntetizování* celé řady nových pojmů a myšlenek, jež vyrostly z praxe socialistické výstavby; vymezuje je přesně významově a klasifikuje je. Přitom však, aby vynikly jejich skutečné, podstatné stránky obsahu, uplatňuje Šik velmi účelně Marxovo hledisko vnitřní dialektické rozpornosti ve všech základních vztazích politické ekonomie. Tím zdatně jednak rozčlenil, jednak zpřístupnil vnitřní strukturu všech zkoumaných kategorií, zejména kategorií *ekonomiky* a *ekonomických vztahů*, jejichž vzájemný poměr zkoumá jak z hlediska stránek sjednocujících, tak zejména z hlediska jejich diferencí.

Ekonomiku (hospodářství) chápe Šik jako určité jádro celkového společenského pohybu, ovšem jako jistou abstrakci, již se vydělují činnosti, které neslouží přímo zprostředkování materiální výroby. Řadí sem souhrn konkrétních ekonomických činností lidí, jimiž lidé působí nejen na přírodu, nýbrž také na sebe navzájem a tak zajišťují vznik a pohyb materiálních užitečných hodnot i celou materiální společenskou spotřebu.³ Toto široké pojetí, jež vymezuje společenské ekonomice funkci konkrétně se měnícího společenského organismu, ji samu charakterizuje jako souhrn ekonomických činností, které zajišťují pohyb všech sfér společenské produkce.

Uvnitř každého relativně uzavřeného výrobně spotřebního celku (čili *konkrétní ekonomiky* státu, oblasti, odvětví apod.), odhalíme vždy obecnější skupiny činností, v nichž se prosazují obecné ekonomické procesy a zákonitě vzájemné souvislosti. Hybnou silou vývoje společenské ekonomiky jsou známé dva druhy zcela odlišných a podmiňujících se vztahů, hrajících při vzájemné rozpornosti rozdílnou úlohu. Je to především vztah lidí k přírodě při výrobě materiálních užitečných hodnot (prostřednictvím rozličných pracovních a technických procesů), a na druhé straně vzájemné působení lidí na sebe, podmíněné společnou výrobou. Tyto vztahy se prosazují prostřednictvím ekonomických činností lidí, tj. činností výrobní, směnnou, rozdělovací a spotřební, což nazýváme *ekonomickými vztahy*. Existenci a charakter ekonomických vztahů určuje tedy vždy vlastní způsob tvorby (výroby) materiálních užitečných hodnot. Ekonomické vztahy mají neméně relativní vývojovou samostatnost, která se prosazuje skrz ekonomické zákony. Rozsah funkcí jednotlivých ekonomických procesů doplňuje pak Šik jejich souvislostmi scelujícími, tj. rozbořením obecných ekonomických zákonů; po svém je formuluje, uvádí tzv. zákon rozvoje užitečných hodnot, zákon vývoje výroby v ekonomických proporcích a zákon úspory času.⁴ Tyto zákony komplexně vyjadřují nejobecnější souvislosti a odrážejí vývoj ekonomických procesů, jejich vlastní podstatu.

Toto pojetí ovšem není nové. Do popředí však zde vystupuje Šikův záměr, totiž v plné šíři obnovit Marxovo pojetí společenských výrobních vztahů. A to se mu zdařilo, ne-li vyčerpávajícím rozbořením věcným, tedy především metodologicky. Proto je Šik důsledný i terminologicky a *nečiní rozdíl mezi výrobními a ekonomickými vztahy*, jež chápe vždy jako podstatnou a zákonitou stránku určitých konkrétních ekonomik. Obdobně také *ztožňuje obsah výrobních a produktivních sil společnosti*. Poněvadž výrobní, produktivní síla, nebo-li schopnost vyrábět představuje projev zvláštního pohybu společenského organismu, je zřejmé, že nositelem tohoto pohybu mohou být pouze živí lidé. A proto má smysl rozlišovat jen věcné a lidské nositele produktivních sil společnosti. Za předpokladu takto široce chápaných výrobních sil odpadá přirozeně akademická otázka, co mezi ně zahrnujeme a co k nim nepatří. Důležitý je tu rozdíl jen ve stupni obecnosti, jinak řečeno, nelze směšovat (na druhé straně pak opět mechanicky

rozlišovat) zvláštní produktivní sílu společenské práce se všeobecnými silami výroby. Z hlediska výrobního procesu vystupuje úloha výrobních sil jako určitý proces, jenž odráží činnost lidí, kteří určitým technickým způsobem pracují a vyrábějí. Šik zde správně zdůrazňuje, že jen s přihlédnutím k tomuto procesu, tj. ke způsobu používání výrobních prostředků lidmi, lze vědecky vysvětlit vývoj a změny ekonomických vztahů.

V další části knihy autor podrobně vysvětluje nejobecnější procesy, tj. nejobecnější ekonomické vztahy mezi lidmi, jimiž se vždy prosazovaly ekonomické vztahy vůbec, ať již měly jakoukoliv konkrétní historickou formu. Zejména v této partii (II. kapitola, *Ekonomické vztahy*) Šik velmi zdařile uplatnil metodickou abstrakci a s její pomocí pečlivě rozebírá jednotlivé hlavní složky ekonomických vztahů: *Kooperaci a dělbu práce ve společnosti, dále rozdělování výrobních prostředků a směnu činnosti mezi lidmi a konečně rozdělování spotřebních předmětů*. Velmi důkladně pak autor rozebírá zvláště dělbu práce a směnu činností.

Nicméně analýzu všech těchto nejobecnějších stránek ekonomických vztahů provádí Šik vždy diferencovaně. Je přirozené, že tento postup relativně porušil vzájemnou vazbu a zprostředkovanost jednotlivých ekonomických procesů. Je to však jediný metodický způsob, jímž Šikovi jasně vynikla vnitřní členitost (struktura) ekonomických vztahů. Tým přístup se na druhé straně příznivě projevil jakožto možnost co nejlépe vysledovat ekonomické procesy v jejich základních, historicky modifikovaných proměnách. Tak se také mohla dokázat jejich obecná platnost, a to v jejich různých specifických formách a za existence všech ekonomických vztahů. To je velmi kladný rys Šikovy knihy. Při pečlivém a místy snad až zbytečně rozvláčeném výkladu kategorií výrobních sil, dělby práce, směny činnosti apod. Šik dále dokázal, že zde běží o vědecké abstrakce, jež postihují obecné a podstatné rysy skutečného vývoje, reálných ekonomických vztahů.

Je to vlastně teoretická příprava k rozboru podstaty vlastnických vztahů. Autor proto nerozebírá všechny historicky existující ekonomické vztahy v jejich chronologické posloupnosti, nebylo to ani vzhledem k uvedené koncepci nutné. Přesto je však vzájemné působení a vzájemná podmíněnost ekonomických procesů zřetelně patrná a dovoluje poznat i pochopit vlastní příčiny vzniku specifických ekonomických procesů i jejich vnitřní dialektické souvislosti. Není třeba dokazovat, že tento Šikův metodologický postup není samoúčelný, že není jen „novou“ variantou analýzy, již se mají znovu dokázat stokrát již prokázané a zřejmé pravdy, nýbrž má svým dosahem velký praktický, aktuální význam. Přesvědčuje o tom, mimo jiné, také bohatý poznámkový aparát, jenž citlivě dovádí v mnoha směrech metodická hlediska ke konkrétním některých otázkám následujícího, plánovaného, druhého dílu Šikovy knihy; jejím těžištěm pak budou, podle Šika, socialistické zboží vztahy.⁵

Promyšlená interpretace Marxova pojetí ekonomických (výrobních) vztahů vyniká zejména při výkladu podstaty vlastnictví. Šik přesně vysledoval Marxův kritický rozbor Proudhonových názorů na existenci buržoazního vlastnictví, tvořivě jej aplikoval a vytvořil si tak svůj vůdčí metodologický princip. Nemohla-li se ani v době Marxově vysvětlit podstata vlastnických vztahů z jejich právně fixované nadstavby, platí dodnes, že reálný „obraz vlastnictví“ se objeví teprve po kritické analýze ekonomických vztahů. Odtud už je jen krok k analogickému soudu, že také existenci socialistického vlastnictví, jež se až dosud zjednodušeně vyvozovalo pouze ze vztahů lidí k výrobním prostředkům, musíme nejprve vlastně dokázat, a to právě zevrubným rozбором socialistických ekonomických vztahů. Specifičnost socialistického převlastňování, říká Šik, nebyla dosud spolehlivě objasněna.⁶

Šik se nicméně nejprve vrací k ekonomické podstatě vlastnictví vůbec, a poněvadž jeho jedinou reálnou podobou jsou vztahy ekonomické (dialekticky se podmiňují), bude se Šikovo zdůvodňování obou kategorií vzájemně prolínat. Proto autor vybudoval seřvenou teoretickou soustavu celé řady elementárních ekonomických jevů a hlavních kategorií, jejichž obecný základ charakterizuje podstatu, jak vztahů ekonomických, tak také pohybu vztahů vlastnických. Zdánilivě tedy nic nového; avšak domyslíme-li tento Šikův metodologický postup až k jeho realizaci a k aplikaci na socialistické zboží vztahy, má význam zásadní.

Za jakousi hrubou logickou kostru autorova postupu lze pokládat tento výměr: Výroba „... má svou technickou a ekonomickou stránku, je to především určitý technický způsob vytváření užitečných hodnot, odehrávající se však opět za určité specifické dělby a kooperace práce, za určitého specifického rozdělování a směny výrobních prostředků, čili stručně řečeno za určitých forem rozdělování a směny výrobních faktorů. Máme zde tedy znovu způsob výroby, rozdělování a směny výrobních prostředků, který spolu právě se způsobem rozdělování a kooperace práce určuje podstatu určitého způsobu převlastňování (vlastnictví) a k němuž přijde přiřadit už jenom způsob výroby, rozdělování a směny spotřebních předmětů, abychom vyjádřili celkové ekonomické vztahy“.⁷ Sledujme tedy z tohoto hlediska uzlové momenty Ši-

kova postupu, a to zejména v těch bodech, jimiž se více méně přímo dotýká charakteristiky důležitého historického období mezi kapitalismem a socialismem.

Zvláštní důraz klade autor na pochopení kvalitativních zvláštností socialistického způsobu dělbý práce. V kapitalistické éře se totiž dělba práce vyvíjí jen kvantitativně a nemění svoji povahu. Platí to ostatně také i pro výrobní síly. Avšak různé způsoby dělbý práce tvoří rozdílné společenské struktury (ve smyslu rozporných potřeb a zájmů lidí apod.), takže určitý způsob nebo forma dělbý práce tvoří jeden z momentů, který určuje také specifickou kvalitu ekonomických vztahů.⁸ Leč k pochopení vzniku vlastnictví vůbec i soukromého a společenských tříd je třeba kromě způsobu dělbý práce objasnit také vývoj rozdělování výrobních prostředků. Tomuto rozdělování věnoval Šik celé tři podkapitoly.⁹ A kvalitativně zvláštní způsob rozdělování výrobních prostředků má pak rozhodující význam pro pochopení vývojových stupňů vlastnictví, vždy však jen v dialektické jednotě s vlivy ostatních ekonomických procesů. Určitý rozdělovací proces tvoří potom, podle autorovy definice, ekonomický obsah vlastnictví.

Jakkoli jsme zde pouze naznačili jen některé stránky Šikova postupu, lze snad oprávněně vyslovit závěr, že autorovo teoretické zobecnění souvislosti ekonomických vztahů, vyjadřuje adekvátně historicko-spoolečenskou podstatu vlastnictví. Stírá se tím i rozpor „... mezi historií vlastnictví na jedné straně a logickým spojením vlastnictví s ostatními ekonomickými kategoriemi v Stalinově definici na straně druhé...“¹⁰ Šikův výklad vlastnictví je tedy na hony vzdálen zfetizovaným pojmům „subjekt má“ (vlastní) nebo „subjekty mají“ (vlastní) a naopak odhaluje jejich dynamičnost, jejich dialektiku, a postihuje skrze ně onu změnu a střidu objektů, jimiž určité subjekty disponují. Vlastnictví je tedy proces, neustále se obnovující a vyvíjející se společenský vztah. Jinak řečeno, dostali jsme se od umrtveného „mití“ k pochopení reálného procesu nabývání a přivlastňování, v němž „mití“ znamená jen moment přechodný. Z toho plyne praktický metodologický závěr, a dále také důležitý a aktuální námět k diskusi. Podstata vlastnictví tkví ve způsobu přivlastňování, vlastnictví nelze apriori předpokládat a jeho statistické, právně fixované, zdánlivě jen subjektivní vůli podrobené podobě pak nelze „přizpůsobovat“ ekonomickou skutečnost. Cíli historický vývoj ekonomických vztahů je ve skutečnosti historický vývoj společenských forem přivlastňování, neboli forem vlastnictví; jeho obecným obsahem je souhrn společenských ekonomických vztahů. Na druhé straně nepředstavuje vlastnictví pouhý projev ekonomických vztahů jakožto vztahů lidí k věcem.¹¹ Heslovitě by se dal Šikův přínos k řešení otázky vlastnictví shrnout asi takto: vlastnictví nelze vykládat jako strnulý a neměnný vztah lidí k věcem, zastírá se tím jeho společenská a historická podstata. Autor přitom široce propracoval marxistické hledisko na „majetkové poměry“ a podařilo se mu také vyloužit (zároveň také obnovit klasický výklad) původ vnitřně diferencované majetkové struktury. Dokázal tak skutečný pohyb rozdílné majetnosti. I v rámci vysokých abstrakcí vysvětlil také rozdíl mezi pojmy majetku a vlastnictví a mezi přivlastňováním výrobních prostředků a spotřebních předmětů. Marxisticky tedy chápe vnitřní souvislost daného vlastnictví s určitými volními vztahy mezi lidmi, a zejména se vztahy ekonomického rozhodování a řízení práce ve společnosti.

Více než polovinu své knihy, celých dvěstěšedesát stran, zabralo Šikovi řešení vztahu potřeb a zájmů lidí (kapitola V.) a vztahy ekonomiky a politiky (kapitola VI.). Zde zcela ústrojně a opět z jiného hlediska rozvíjí široký pohled na vývoj společenské ekonomiky. Ohlasy vývoj ekonomických činností a jejich bezprostřední, objektivně podmíněné podněty, především *potřeby a zájmy lidí*. Dokazuje zejména ekonomickou podmíněnost zájmů, aby tím současně vysvětlil vázanost ekonomické určenosti politických vztahů a přirozené také i zpětný vliv politiky na ekonomiku. Ekonomická podmíněnost potřeb lidí, jejich sociálně třídní členitost i jejich protikladný a strukturálně rozdílný vývoj, to vše je zřejmé již z předchozího výkladu rozvoje výrobních sil společnosti (kapitola I.). V této pasáži knihy zaujme zvláště rozlišování potřeb *ekonomických* (jsou širší než pouhé materiální potřeby) a *mimoekonomických* potřeb; dále autor také vysvětluje vztah ekonomiky a neekonomických potřeb jakožto bezprostředního odrazu neekonomických činností.

Hlavní pozornost však upoutají zvláštní pasáže o zájmech lidí a o souvztažnosti těchto zájmů s ekonomickým vývojem. Šik kritizuje marxistické psychology a filozofy za to, že v zájmech lidí dostatečně nerozlišují vztah obecného a zvláštního, jedinečného. Psychologové vůbec sledují podle Šika jen konkrétní zájmová zaměření jednotlivců, a specifikum zájmů různých sociálních skupin je zpravidla nezajímá. Sociální psychologie jako by chyběla. Třídní a národní zájmy apod. řadí psychologové do oblastí, kterou vylučují ze sféry psychologického zkoumání. Ekonomická podmíněnost zájmů pak jim přirozeně zaniká.

Vlastní názory na ekonomickou podmíněnost zájmů vykládá Šik souborně až téměř v závěru celé kapitoly; a to v souvislosti s řešením vztahů ekonomických zákonů a zájmů. Zde

pak konkrétně vysvětluje jádro celého problému na otázce úlohy zájmů v ekonomickém vývoji, a to na pozadí determinovanosti ekonomického vývoje i subjektivní činnosti. Podobně jako vykládá Šik podstatu zájmů z daných ekonomických vztahů, tak také vysvětluje podstatu morálky, což vlastně platí i o vývoji politiky atd. Stejný výměr se ostatně vztahuje v podstatě i na jiné součásti nadstavby, u těch však je vztah vždy složitější a zprostředkovanější. Stručně řečeno, Šik provádí důkaz, že nelze mechanicky oddělovat základnu od společenské nadstavby, že existenci určitého ekonomického vývoje nelze vysvětlit určitými zájmy (mají ovšem relativní samostatnost), nýbrž naopak, podstata zájmů je zdůvodnitelná jen ekonomickým vývojem. Zdá se, že zde vystupuje do popředí také určitá slabá stránka Šikova pojetí determinismu.¹² Mezi zájmem a jednáním společného orgánu třídy a mezi obecným třídním zájmem, říká Šik, existuje vždy určitý vztah, určitý soulad nebo rozpor, nikdy však totožnost. Nicméně, dodejme, existuje-li vztah, nelze přitom vyloučit jednotu (totožnost). Nelze zcela izolovat nějaký zvláštní třídní zájem a jemu odpovídající jednání tzv. společného orgánu (strany) od zvláštního třídního zájmu masy (třídy). Je v podstatě jen jeden objektivní třídní zájem, určený veškerými životními podmínkami celé masy „subjektů“, jednotlivých myslících a cítících lidí; jde o reálná, široká zájmová zaměření, cílevědomá snažení atd., přirozeně vnitřně relativně rozlišená. Tento jediný třídní zájem je pak společný jak členům strany, tak všem příslušníkům třídy, kteří tíhnou k socialismu, k jeho světovému názoru a k jeho politice. Kdyby tato objektivní, jednotící, ekonomicky podmíněná tendence neexistovala, nemohli bychom mluvit např. o dělnickém hnutí jako o *hnutí mas*. Jinak řečeno, „třídní (společenský), všelidový zájem“ je třeba chápat ne jako konstatní veličinu, nýbrž jako proces, jako historickou, ekonomicky podmíněnou a nikoli psychologickou kategorii. Protikladnost totiž nevylučuje jednotu (totožnost), a naopak jednota nevylučuje protikladnost.

I v této oblasti Šik nicméně posunul naše poznání značně vpřed a při nejmenším vymýtil apriorismus, jenž předpokládal zpravidla buď pouze jednotu nebo naopak jen rozdílnost zájmů. Ekonomická podmíněnost zájmů, jejich rozpornost, relativní samostatnost i zpětné působení autor velmi poučně vysvětlil. V této poslední části knihy zaujme dále (kromě otázek hospodářské politiky, kapitalistické byrokracie apod.) vložena úvaha o státně monopolistickém kapitalismu, již uzavírá problém souvislosti ekonomických vztahů, zájmů a politiky. Vzhledem k celkovému kontextu má ovšem tato pasáž více ilustrativní povahu. Právě proto snad i při letmém hodnocení objektivních ekonomických tendencí soudobého kapitalismu neměla chybět aspoň zmínka o problematice západoevropské hospodářské integrace.

Nelze popřít, že řada otázek, na něž se snaží dát Šik vyčerpávající a souhrnnou odpověď, nemůže dnes nemít diskusní charakter. To je však zcela přirozené a nesnižuje to význam celkové velmi podnětné Šikovy práce. Chtěl-li autor, jak sám říká v úvodu, být jen nepatrně pomoci překonat jistou deformaci obsahu základních ekonomických kategorií, vyslovuje tím přání jistě skromné. Neboť jeho práce patří bez nadsázky k nejlepším dílům, které v původní ekonomické literatuře u nás zatím máme. Platí to také proto, že kniha komplexně objasňuje základní ekonomické a mimoekonomické souvislosti a že Šikova nadání i umění syntetizovat stmeluje všechny části knihy, i ty zdánlivě samostatnější, případně vedlejší a navazuje mezi nimi vnitřní vztahy, prostřednictvím pronikavé analýzy celé dialektické složitosti i souvztáhnosti ekonomických jevů. Ovšem, některé podkapitoly budí svou šíří zdání pouhé extenzivnosti (základní myšlenky se tu třebas často opakují), avšak i jejich aktuální význam roste proto, že se neustále vracejí k těžišti knihy.

Závěrem lze říci, že rozsáhlá Šikova kniha přináší nejen podnětnou analýzu vysoce aktuální ekonomické problematiky, s tím i velkou masu poznatků, ale představuje také významný čin v československé ekonomické teorii na její cestě k zásadnímu překonávání petrifikovaných názorů a představ dogmatické ekonomie z etapy kultu osobnosti. Základní přínos knihy je ovšem v podstatě tam, kde tvořivým způsobem rozvíjí metodologické principy, obnovuje klasickou problematiku a klasické řešení marxistické politické ekonomie, aplikuje je na soudobé otázky socialistické ekonomie, které jsou na pořadu dne – u nás i v ostatních socialistických zemích.

Zdeněk Kiriš

Poznámky

¹ Srovnej dílo Otty Šika, *Ekonomika, zájmy, politika*, str. 24.

² Srovnej cit. d. str. 25.

³ Srovnej cit. d. str. 29 a dále.

⁴ Srovnej cit. d. str. 212 a dále.

⁵ S těmito rysy Šikovy knihy a zejména s důsledností jeho metodologických a gnosologických

kých zásad zjevně nesouhlasí *Josef Cibulka*. Ve své recenzi uveřejněné v časopisu *Otázky marxistické filosofie*, roč. 1962, čís. 6 posuzuje knihu spíše z hlediska abstraktně filosofického a zdá se mu (nedokazuje totiž), že zdůrazněná „ekonomická stránka bezprostřední výroby, jakožto jádra výrobních vztahů“ na jedné straně „hluboce obnovuje základní linii Marxova ekonomického učení“, na druhé straně však prý tato linie není Šikem dodržena. Tendence většiny kapitol prý údajně směřuje spíše ke spotřebě, a z ní činí podle Cibulky hlavní moment výroby. Není třeba snad Cibulku usvědčovat z nepozorné interpretace, jde však o věcné hledisko v Šikově knize, a to se zaslouho eklektického podání a vytrhávání faktů z kontextu v kritických poznámkách Cibulkových silně zrelativizovalo a rozkolísalo. Uveďme např. tvrzení Cibulkovo: „V knize O. Šika však najdeme rozličné nepřesné a vzájemně si odporující formulace o tom, jak pojímá výrobní vztahy. Na str. 46 čteme: „... společenská výroba, čili výroba, rozvíjející se za určitých ekonomických vztahů...“ Zde Šik výslovně chápe výrobní vztahy jako společenskou stránku výroby. To je ovšem naprosto nesprávné, protože i technická stránka výroby, vzata izolovaně od ekonomické stránky, je skrz naskrz společenská,“ říká Cibulka na str. 541.

Ve skutečnosti ovšem Šik píše na str. 46: „Jelikož se však všechny vyrobené materiální užité hodnoty mohou z výroby do sféry spotřeby dostat jen prostřednictvím určitých ekonomických vztahů, nebude to nikdy výroba v úzkém slova smyslu, tj. výroba jako určitý pracovní a technický proces, nýbrž vždy a (...) *společenská výroba* (u Šika nepodtrženo), čili výroba rozvíjející se za určitých ekonomických vztahů (...), která bude vyvolávat a určovat spotřebu, její způsob a pohnutky.“ Dále na str. 194 cit. d. se říká: „Výroba je technickým procesem, při kterém se jedna forma materie mění v jinou formu, a zároveň nerozlučně s tím je *společenským procesem* (u Šika nepodtrženo), je procesem odehrávajícím se za určitých vztahů mezi lidmi, ekonomických vztahů.“ Nemá smysl tu sprádat akademické spory, to snad je nejvíce vzdáleno pozitivnímu poslání Šikovy práce. Na druhé straně však nelze „nalézt“ v Šikově knize něco, co tam prostě není. Cibulka přitom nijak nešetří odkazy na vlastní práci a poukazuje stále na svá řešení řady otázek obdobných jako u Šika, např. otázky vlastnictví, výrobních sil a výrobních vztahů apod. Vzniká tu volky nevolky dojem, že ekonom Šik je jaksi do jisté míry jen zředěná tresť názorů filosofa Cibulky.

⁶ Na str. 183 cit. díla např. Šik v poznámce uvádí: „Tak je tomu např. zatím u socialistické zboží výroby. My zjišťujeme celkem snadno, že zde existují určité vztahy koupě a prodeje pomocí peněz, což na první pohled připomíná zboží vztahy, avšak *příčiny existence těchto vztahů zatím nebyly vysvětleny*. (U Šika nepodtrženo.) A to znamená *současně*, že nebyly vysvětleny ani dialektické souvislosti, které určují i podstatu těchto vztahů. Nelze příčiny existence určitých stejnorodých jevů (např. velkého množství konkrétních aktů koupě a prodeje za socialismu) mechanicky oddělovat od podstaty těchto jevů samých.“

⁷ Srov. cit. d. na str. 253.

⁸ Viz cit. d. str. 97.

⁹ Srov. cit. d. na 104–126.

¹⁰ Viz cit. d. str. 244.

¹¹ Srov. cit. dílo na str. 282.

¹² Srov. cit. d. na str. 397.

Tendenze del capitalismo italiano. I-II. Editori Riuniti, Roma 1962, str. 466 a 791.

Institut Antonia Gramsciho v Římě se již řadu let zabývá soustavným studiem vývojových tendencí moderní kapitalistické společnosti. Zaměřuje se především na řešení sociálně-ekonomických a politických vztahů mezi různými třídami italské společnosti a zejména pak na úlohu italské dělnické třídy. Z těchto výzkumů (často slouží jako podklad pro usnesení Italské komunistické strany) vzešla pět Gramsciho institutu v Římě již v řadě hodnotných publikací. Proslulé je např. dílo *Bruzia Manzocchiho*, *Lineamenti di politica economica in Italia* (1945 až 1959), které vyšlo v roce 1962 v českém překladu Ilji Šelika pod názvem *Ekonomika Itálie*. Nyní vydal institut Gramsciho další významnou práci. Je to obsáhně dvousvazkové dílo, nazvané *Tendenze del capitalismo italiano — Atti del convegno economico dell'Institut Gramsci*. Kniha shrnuje protokolární záznamy ekonomického sjezdu, který uspořádal Gramsciho institut v Římě ve dnech 23.–25. března 1962. Sjezdu se zúčastnila řada významných pokrokových vědeckých, politických i technických pracovníků, členů a funkcionářů IKS a také členů některých jiných politických stran; přítomni byli rovněž zahraniční delegáti. Sjezd měl výlučně studijní a vědecké poslání. Pořadatelé jej zaměřili na historicko-politickou, ekonomickou a ideologickou analýzu hlavních problémů, souvisejících s poválečnou kapitálovou expanzí v Itálii.